

"Jakże bo wytłumaczyć architektowi, żeby zaprojektował szklarnię z paru nadbitymi szybami, drzewa od razu stuletnie, kanapę z wysiedziały poduszkami, dach z łatką, zaśniedziony basen, płot opelzły, przerosły zapachami tłoczących się zielsk, klamki wyslizgane od dotyku rąk pokoleń, klucze do szaf o zgłiwiałych bródkach, deskę jedna w podłodze, która przy nastąpieniu skrzypi?"

Melchior Wańkowicz "Ziele na kraterze"

KARTA BOJARSKA

WSTĘP

Karta Bojarska jest dokumentem uchwalonym na IX Ogólnopolskim Sympozjum Architektury Regionalnej (Hołny Mejera, woj. Suwalskie, październik 1988r.). Stanowi ona wyraz dezaprobaty środowiska architektów wobec sukcesywnej dewastacji i destrukcji miejskich zespołów architektury regionalnej dotychczas pozostających poza praktyką działań konserwatorskich.

W szczególności Karta dotyczy dzielnicy Bojary w Białymstoku.

Karta Bojarska jest pierwszym w kraju wypełnieniem treścią szczegółową deklaracji zawartych w Krakowskiej Karcie Architektury Regionalnej (Kraków 1986).

Karta Bojarska adresowana jest do czynników polityczno-administracyjnych wszystkich szczebli, do architektów, urbanistów i planistów oraz środowisk opiniotwórczych.

WŁASNY DOM W ŚWIECIE

Człowiek współczesny stanął u progu społeczeństwa globalnego. Złożoność świata dawno już przekroczyła możliwości percepcji przeciętnej jednostki. Jedną z głównych form obrony przed groźbą obłądzenia powodowanego agresją cywilizacji na człowieka jest posiadanie przez niego niepowtarzalnego i niezastąpionego miejsca - miejsca powrotów. Winno ono zapewniać człowiekowi godność wychodźstwa, pełne poczucie bezpieczeństwa i identyfikacji. Winno oferować mu szczególne wartości świata wewnętrznego, wartości dla niego najcenniejsze, stając się w osobistej hierarchii przestrzeni miejscem najważniejszym.

Z ogólną hierarchią przestrzeni, od intymnej poprzez kameralno-sąsiedzką do publicznej (dom-podwórze-dzielnica-miasto-region-kraj-świat), łączy się ściśle hierarchia więzi społecznych (związki rodzinne-stosunki sąsiedzkie-poczucie przynależności do danej ulicy i dzielnicy-przywiązanie do miasta-patriotyzm-świadomość obywatelstwa ziemskiego).

W procesach podejmowania decyzji formułujących przyszły kształt bytu narodowego pominięcie któregośkolwiek ogniwa omawianej hierarchii uniemożliwi pełną realizację szczególnego miejsca człowieka - jego domu.

Troska o ów człowieczy, regionalny i narodowy dom stanowi zarówno punkt wyjścia, jak i motyw przewodni Karty Bojarskiej.

POLSKA

W swojej tysiącletniej historii największą ilość zabytków Polska straciła po roku 1939. Mimo tak szokującego bilansu proces ten nadal się pogłębia. Chronimy jedynie dzieła pomnikowe, dopuszczając do dalszej dewastacji, do rujnacji całych zespołów architektury regionalnej, pozostawiając je poza praktyką działań konserwatorskich, nawet wtedy, gdy ich część znajduje się teoretycznie pod ochroną prawa.

Formalistyczne i doktrynalne traktowanie historii i tradycji doprowadziło do zatrważającej sytuacji, w której społeczeństwo polskie z rezygnacją akceptuje przekształcanie się zamieszkiwanej przezeń przestrzeni w szarą, betonową, anonimową pustynię.

Jeśli dopuścimy do zniszczenia większości dzieł budowlanych minionych pokoleń wraz z zachowanym w nich duchem miejsca nasz narodowy dom bezpowrotnie straci swą twarz.

BIAŁOSTOCCZYŻNA

Historyczna odrębność Białostocczyzny kształtowała się na styku trzech kultur: łacińskiej, bizantyjskiej i orientalnej. Obszar regionu zamieszkiwało wiele narodowości: Polacy, Rosjanie, Białorusini, Ukraińcy, Żydzi, Tatarzy, Litwini i Niemcy. Stworzyli oni barwną mozaikę kulturową.

Białostocczyznę wyróżnia także dominacja wiejskiego charakteru osadnictwa. Lokacje zdarzały się tu rzadko. Większość miast powstała drogą stopniowego przekształcania się pierwotnej tkanki wiejskiej.

Przeobrażenia ustrojowe po II wojnie światowej były dominującym czynnikiem zmian powodujących spustoszenie w tradycyjnej kulturze wsi. Wyeliminowały ode mieszczaństwo z grupy aktywnych czynników kulturotwórczych. Tradycje kultury chłopskiej przenoszone w procesach migracji do miast zaczęły się deformować w niekorzystnych warunkach.

Potrzebą naszych czasów jest przywrócenie godności zarówno wiejskiej proveniencji większości miast Białostocczyzny jak też ich wielokulturowym korzeniom.

BIAŁYSTOK

Historyczno-kulturowe uwarunkowania Białostocczyzny mają swoje odniesienia w kształcie Białegostoku.

Miasto powstało drogą zrastania się zespołu wsi-osad przy siedzibie wielkiej ordynacji Branickich. Obecnie głównym elementem krystalizującym przestrzenną strukturę Białegostoku jest zespół składający się z trzech części:

- założenia pałacowo-parkowego Branickich, zwanego "Wersalem Podlaskim"
- dzielnicy-ogrodu Bojary, która wykształciła się z dawnej wsi związanej przestrzennie z pałacem osią barokowego założenia
- układu przestrzennego ulicy Lipowej zamkniętego z jednej strony Pałacem Branickich, z drugiej zaś monumentalnym kościołem Św. Rocha, określanym przez znawców jako wielkie dzieło architektury międzywojennej w Polsce.

Powyższy zespół przestrzenny klarownie wydziela się z otaczającego go morza "bokowisk", stanowiąc historyczny dokument stopniowego narastania centrum miasta. Jest to białostockie STARE MIASTO. Musi ono w całości podlegać poważnym działaniom konserwatorskim proporcjonalnym do swej wysokiej rangi. Poszczególnym częściom białostockiego zespołu staromiejskiego należy nadać godne ich unikatowych walorów rolę.

Dzięki właściwemu wykorzystaniu Starego Miasta podniesie się jakość życia białostoczan. Białystok stanie się miejscem swoistej celebracji zarówno w obszarze tradycji, historii, jak też działań społeczno-gospodarczych. Przedsięwzięcie takie da miastu szanse rozwoju jako ośrodka - pomostu międzykulturowego na linii wschód-zachód, jako wzorcowego ośrodka wykorzystania dziedzictwa dla przyszłych pokoleń.

BOJARY

Wieś Bojary jest jednym z najstarszych elementów, które weszły w skład Białegostoku w okresie powszechnej regulacji układów urbanistycznych miast północno-wschodniej Polski. Nie było przypadkiem, że barokowa oś

projektowanego pałacu Branickich przestrzennie związała zieloną osadę z założeniem pałacowym i kompozycyjnie włączyła ją w obszar miasta. Administracyjne potwierdzenie tego faktu nastąpiło na początku XX wieku. Bojary funkcjonujące poza obszarem praw miejskich były miejscem spontanicznych akcji budowlanych. Szczególnie nasiliły się one w XIX wieku, kiedy Białystok z miasta rezydencjonalnego przekształcał się w ośrodek przemysłowy na granicy dwóch zaborów.

Różne możliwości i potrzeby poszczególnych nacji i grup społecznych doprowadziły do wykształcenia niepowtarzalnej siatki ulic i placyków wypełnionej malowniczą strukturą, o odrębności której świadczy nie tylko różnorodność form budowli i budulca, ale też swoiste bardzo zindywidualizowane sposoby organizacji i aranżacji przestrzeni przydomowych oraz wzajemne relacje między tymi przestrzeniami.

Bojary ostatnią wojnę przetrwały prawie nietknięte mimo, iż zniszczeniu uległo niemal całe miasto. Natomiast duża część mieszkańców dzielnicy zginęła lub opuściła Białystok na skutek działań wojennych.

Zniszczenia wojenne oraz zmiany ustrojowe po 1945 roku spowodowały, iż praktycznie dostępne było jedynie wielorodzinne mieszkaniowe budownictwo blokowe. Nastąpił polityczny, celowy odwrót od indywidualizacji przestrzeni mieszkalnej, identyfikacji z miejscem - gniazdem rodzinnym. Rozbicie tradycyjnych więzi społecznych wraz decyzjami administracyjnymi, które między innymi zakazywały przeprowadzania remontów i rozbudowy, doprowadziło do destrukcji materialnej tkanki dzielnicy. Postępująca przestrzenna ekspansja "bokowisk" spowodowała w końcu ich bezpośrednie sąsiedztwo z Bojarami.

Dzielnica stanowiąca ważną składową białostockiego Starego Miasta jest obecnie prawie w całości traktowana jako rezerwa terenu pod "blokowisko". W niedalekiej przyszłości oczekiwać należy humanizacji anonimowych obszarów "blokowisk". Indywidualizacja ich przestrzeni nie będzie możliwa jeżeli zlikwidujemy materię oryginału, w którym zawarty jest duch miejsca - genius loci.

Bojary są unikatowym w skali kraju zespołem urbanistycznym. Stanowią one dowód wielonarodowościowych, wielokulturowych korzeni miasta będący niewyczerpanym źródłem inspiracji twórczej.

Bojary mogą stać się miejscem powrotu dla tysięcy białostoczan. Winny one także przekształcić się w tętniącą życiem i przyciągającą rzeszę turystów część Starego Miasta. Bojary mogą być nadal dzielnicą ogrodem, zielonymi płucami Białegostoku. Istnienie takiego kompleksu w środku miasta z ekologicznego punktu widzenia jest niezbędne dla prawidłowego jego rozwoju.

OCHRONA DZIADZICTWA KULTUROWEGO

Główną ideą Karty Bojarskiej jest powszechne uświadomienie konieczności ratowania miejskich zespołów architektury regionalnej dotychczas pozostających poza praktyką działań konserwatorskich oraz przeciwdziałanie procesom destabilizacyjnym w społecznościach lokalnych.

Punktem wyjścia do realizacji tej idei jest powstrzymanie celowej destrukcji zabytkowej materii oraz promocja zachowań kreacyjnych ukierunkowanych na zgodne z wymogami cywilizacji wykorzystanie ich jako aktywnego czynnika rozwoju społecznego.

Wszelkie poczynania sanacyjne winna poprzedzać działalność badawcza wartościująca stan istniejący i wytyczająca kierunki działań.

Niezbędne działania podstawowe

1. Działanie w zakresie polityki społeczno-gospodarczej:

- a/ zmiana optyki politycznej wobec dziedzictwa kulturowego w kierunku uznania jego wagi w rozwoju społecznym oraz odejście od doktrynalnego sankcjonowania idei powszechności jako jedynej drogi osiągania celów społecznych
- b/ rewizja dotychczasowych zasad planowania społeczno-gospodarczego pozbawionego dotąd nurtu komponowania równoległego elementów tradycji i historii oraz elementów nowych, współczesnych
- c/ tworzenie mechanizmów prawno-ekonomicznych umożliwiających konserwację substancji zabytkowej (systemy kredytowe, podatkowe, zaopatrzeniowe) oraz jej modernizację uwzględniającą nowe potrzeby użytkowników

2. Działania w zakresie polityki kulturalnej:

- a/ przewartościowanie pojęcia zabytku tak, aby miejskie zespoły architektury regionalnej dotychczas pozostające poza praktyką działań konserwatorskich znalazły się pod ochroną prawa i w obszarze opieki całego społeczeństwa
- b/ skonstruowanie rozwiązań instytucjonalnych umożliwiających Ministrowi Kultury i Sztuki oraz lokalnej administracji kultury realny wpływ na procesy ochrony, rewaloryzacji i wprowadzania nowych elementów do miejskich zespołów architektury regionalnych oraz na ograniczenie oddziaływania czynników niekompetentnych w sprawach dotyczących ochrony dziedzictwa kultury

3. Działania w zakresie badań naukowych:

- a/ wypracowanie oryginalnych metod badawczych i realizacja kompleksowych studiów konserwatorsko-architektonicznych uzupełnionych o badania socjologiczne, etnograficzne itp.
- b/ prowadzenie tych studiów przez celowo dobrane zespoły naukowe i projektowe w ramach działań regionalnych instytutów badawczych; istotny jest bezpośredni związek efektów badań z realizacją działań konserwatorsko-inwestycyjnych w warstwie materialnej i społecznej

Działania kierunkowe - BOJARY

1. Ustanowienie w trybie interwencyjnym aktów prawnych dających podstawę do przerwania rujnującego dzielnicę procesu inwestycyjnego w technologii OWT oraz znoszących zakazy administracyjne uniemożliwiające działania prewencyjne, konserwatorskie i modernizacyjne. Ograniczenia te bowiem godzą w obywatelskie prawa dysponowania własnością.
2. Wprowadzenie rozszerzonej strefy ochrony konserwatorskiej i opracowanie szczegółowego programu rewitalizacji dzielnicy Bojary na podstawie wyników kompleksowych i interdyscyplinarnych badań nad jej stanem i perspektywami rozwoju oraz w oparciu o akty prawne przewartościujące pojęcie zabytku.
Program ten rewidując treść dotychczasowych aktów prawnych winien zakładać konieczność regionalnych, oryginalnych rozwiązań administracyjnych i ekonomicznych z uwzględnieniem elementów promujących indywidualne oraz grupowe działania rewaloryzacyjne i modernizacyjne.

KARTA BOJARSKA MA UPRZYTOTOMIĆ WSZYSTKIM JEJ ADRESATOM NARODOWY I PATRIOTYCZNY OBOWIĄZEK RATOWANIA NASZEGO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO JAKO NAJWYŻSZEJ I NIEZBYWALNEJ WARTOŚCI. JEDYNIE W OPARCIU O NIA PRZYSZŁE POKOLENIA BĘDĄ MOĞŁY ZBUDOWAĆ WŁASNY, GODNY DOM.

[Nasze Bojary](#)